18. Дума "Палій і Мазепа", записана в 1860 р. А.Пригорою в Любенському повіті Полтавської губернії // Основа. – 1862. – VIII.

19. Лисенко М. Збірник українських пісень / Микола Лисенко. – К., 1905.

20. Пісня про Палія і Мазепу, записана М.Гоніцьким в м. Коростишеві, Київської губернії // Киевлянин. – 1866. – № 111.

21. Кулиш П. Записки о Южной Руси / Пантелеймон Кулиш. – СПБ, 1856. – Т. 1. – 322 с.

22. Мартинович П. Українські записи / Порфирій Мартинович. – К., 1906.

23. Коваленко Г. Українська історія. Оповідання з історії України / Г.Коваленко. – К.: Велес, 1993. – 176 с.

24. Іван Мазепа / Упор. В.О.Шевчука. – К.: Веселка, 1992. – С.108-109.

УДК: 821.161.2:82-31

"Я ЗАДУМАВ ДОБРОЧИННУ ЗРАДУ": ТЕМА ЗРАДИ В ПОВІСТІ "РЕНЕҐАТ" Р.ІВАНИЧУКА

Горбач Н.В., к. філол. н., доцент

Запорізький національний університет

Стаття присвячена дослідженню теми зради в повісті "Ренеґат" Р.Іваничука, яка порушується автором на матеріалі грецької історії від давнини до 20-х років XIX століття, коли країна виборола незалежність після трьох з половиною століть неволі.

Ключові слова: батьківщина, держава, зрада, історія, пам'ять, суд.

Горбач Н.В., "Я ЗАДУМАЛ БЛАГОЕ ПРЕДАТЕЛЬСТВО": ТЕМА ПРЕДАТЕЛЬСТВА В ПОВЕСТИ "РЕНЕГАТ" Р.ИВАНИЧУКА / Запорожский национальный университет, Украина.

Статья посвящена исследованию темы предательства в повести "Ренегат" Р.Иваничука, которая поднимается автором на материале греческой истории от древности до 20-х годов XIX века, когда страна добилась независимости после трех с половиной столетий неволи.

Ключевые слова: родина, государство, предательство, история, память, суд.

Horbach N.V., "I THOUGHT OF GOOD TREACHERY": THEME OF TREACHERY IN R.IVANICHUK'S STORY "RENEGADE" / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article is about research of theme of treason in R.Ivanichuk's story "Renegade", which decides on a material of the Greek history from an antiquity to 20th years XIX centuries, when the country win in a fight the independence after three with a half centuries of captivity.

Key words: motherland, state, treason, history, memory, court.

Звертання Р.Іваничука в художній прозі до цілої низки морально-етичних, соціально-історичних, ментальних проблем – аберації історичної пам'яті, безпам'ятства, колоніальної експансії імперій, національного зрадництва – ніби запрограмоване його першим історичним романом "Мальви". У 1994 р. своєрідним підсумком художніх шукань письменника в означеному напрямку стала повість "Ренеґат", мета якої сформульована автором уже в перших рядках твору: "Протягом довгих років, немов мисливець по сліду, мов хорт, наздоганяв я сторінками своїх книг Ренеґата, задокументовуючи матеріал слідства, щоб винести зрадникові вердикт … й аж тепер я дістав можливість збагнути сутність зради" [1, 24]. Складність цього завдання – пізнати причини, механізми відступництва – підкреслюється авторським визначенням жанру. Твір, що за розгорнутістю сюжету, повнотою розкриття характеру головного персонажа та наявністю низки другорядних, обсягом є повістю, Р.Іваничук визначає як студію, тобто "невелику за обсягом наукову розвідку, що порушує важливі проблеми" [2, 441]. Успішні експерименти автора в сфері жанру добре відомі (згадаймо роман-легенду, роман-псалом), проте ця дефініція не несе ознак жанрової інтеграції, а лише підкреслює ґрунтовність авторської інтенції на вирішення питання зради засобами художнього пізнання.

Важливе значення для розв'язання проблем поетикальної еволюції історичних творів Р.Іваничука мали дослідження "Історична романістика Романа Іваничука та її місце в розвитку жанру" С.Андрусів (1987), "Роман Іваничук. Літературно-критичний нарис" М.Слабошпицького (1989), "Поетика історичної прози Романа Іваничука (особливості часопросторових концепцій)" М.Беліченко (2007). Проте, незважаючи на знаковість літературного доробку Р.Іваничука в контексті розвитку української історичної прози, у процесі утвердження національної культури, до цього часу в ньому відкритою залишається низка

проблем, які досліджені епізодично, поверхово або й чекають на свого дослідника. Звертання до повісті Р.Іваничука "Ренеґат", крім її художньої вартості, зумовлене й відсутністю до цього часу, за винятком згадок у контексті творчості автора чи художнього масиву творів на історичну тематику, літературознавчого аналізу обраного аспекту. Метою цього дослідження є аналіз проблеми зради в контексті авторської концепції інонаціональної історії та її включення в простір особистості.

Акумулюючу роль у творі виконує мотив суду над головним персонажем, за ім'я якому служить загальна назва зрадника – ренеґат. Зміст твору актуалізує значення цього слова, наведене Ф.Брокгаузом та І.Ефроном: "особа, що відреклася своєї віри, особливо та, що перейшла з християнства в іслам" [3, 572]. Приводом для суду стає зрада Ренеґата, грека за національністю, що народився й до десяти років проживав у грецькому селі, а виховувався в Стамбулі дідом, який свого часу служив у яничарському оджаку й зумів на цій службі туго набити гаманець золотом, "награбованим у священних походах на східнослов'янські землі" [1, 30]. Доля Ренеґата – низка менших чи більших свідомих зрад – пам'яті про своє коріння, яничарського війська, султана Махмуда, в якого служив першим драгоманом, і нарешті – грецьких повстанців, що боролися за звільнення своєї батьківщини від турецького ярма.

Моральне падіння персонажа поглиблюється його небажанням чи неспроможністю визнати ницість своїх учинків. Причиною цьому в метафізичному розумінні є зречення батькового імені, тобто розрив зі своїм родом, що призводить до втрати Ренеґатом душі. У християнстві розуміння цього поняття змінювалося з розвитком релігії й сьогодні набуло кількох значень: душа найчастіше означає життя; будь-яке живе створіння; інколи по відношенню до людини означає її безсмертний дух (Мф., 10:28); риси характеру (Діян., 4:32), чи й просто особистість, людину (Ієз., 27:13; Діян., 2:41; От., 18:13). Як бачимо, герой Р.Іваничука втрачає усе це, за виключенням фізичного існування: "все на світі розуміє Ренеґат, а нічого не бере для себе в утіху чи смуток, все відбивається від нього, немов світло від білизни, і не вникає у єство; ніщо його не хвилює, не лякає і не розчулює: ні бойові крики грецьких клефтів, ані турецька акмане, ні брязкіт зброї, ані звуки флейти; навіть у пісні солов'я він може визначити контрапункт і колоратуру, а дива солов'їних трелів не сприймає – він ніби ліс без птахів або блискавка без грому" [1, 24]. Довершується картина моральної приреченості зрадника незначною, на перший погляд, деталлю – він перестав бачити сни. Попри неоднозначне ставлення в Біблії до сновидінь (у Старому заповіті сон трактується як нижчий ступінь Божого одкровення, Новий же вбачає в таких станах підступи ворожих до людини сил), за цією деталлю у творі приховується безперспективність існування Ренеґата: до нього "ні Бог, ні сатана не з'явиться: йому не сняться сни" [1, 25]. Зло не вважається таким, що самостійно існує метафізично чи онтологічно, воно потрактовується християнством як відсутність добра, тож герой, який поставлений поза категоріями добра чи зла, виявиться нездатним усвідомити свого проступку.

Автор зумовлює зраду Ренеґата й іншими мотивами, зокрема соціальним ("посів у мозку місце всеможний практицизм, і вважав він таке своє переродження подвигом: пишався ним і здобував високі щаблі суспільного становища" [1, 24-25]) та ідеологічним ("увірував у могутність Високої порти і її месіанську роль для роздрібнених народів світу" [1, 29]). Але Р.Іваничука цікавлять першопричини такої поведінки, коли людина зраду вважає на лише морально допустимою, але й доцільною, жертвуючи чужими життями заради утвердження власної правоти. Письменник робить Ренеґата онуком чоловіка, який у молодості служив у яничарському війську. Але на відміну від свого діда, якого ще хлопчаком було забрано з Греції за умовами так званого податку кров'ю, онук стає відступником не через збіг драматичних обставин чи з принуки. Причина його вибору – у першу чергу в родинному вихованні: вихований дідом, онук успадковує життєву філософію яничара: "яничари за своєю військовою природою сповідують сильну державу, їм байдуже хто в ній живе і кого треба тримати в послушенстві" [1, 39].

Виходячи з градації злочину зради, яку подає Р.Іваничук, учинок головного персонажа здійснюється не "від чужого імперативу", а від "власної недуги" [1, 63], що попри сприятливі чи несприятливі життєві обставини підкреслює відповідальність кожного за свої дії. Увиразнюється ця думка свідченням такого ж у минулому яничара, як і Ренеґат – грека Андроніса, який хоч і був забраний в оджак ще дитиною й ніколи не задумувався про своє походження, проте його підсвідомість зберігала "туманне усвідомлення несправедливості", яка імперським військом насаджувалася в світі. Отже, автор не категоричний у питаннях зумовленості чи "спадковості" зради: як учинком Селіма ("Мальви") він умотивовував можливість повернення історичної пам'яті через зов крові, так і тут він вірить у спроможність людини уникнути відступництва (Андроніс, духовно прозрівши, перетворився на грека, хоч і "з тавром яничара на чолі" [1, 57]; батько Ренеґата, що народився й виховувався в Туреччині, повертається в Грецію, щоб пізнати історію, життя свого краю).

Для розуміння джерел зради Ренеґата, який за словами героїв твору є "фанатиком відступництва", "апостолом зради" [1, 47], "ідеологом яничарства" [1, 58], важливе значення має й проблема існування Османської імперії як утворення, в лоно якого "вливаються незчисленні грані інтелекту різних народів, які перестають бути етнічними одиницями, розчиняючись у турецькомовному середовищі в єдине вариво, що за хліб сповідує іслам" [1, 32-33], а в ширшому розумінні – імперій як таких. За реаліями Порти вгадуються ознаки існування будь-якої імперії, у тому числі й імперій XX ст.: пожадливість до

чужих територій; релігійне, мовне знеособлення народів, що входять до складу імперії; позбавлення етносів пам'яті про історичне минуле.

Але в обставинах існування кожної імперії одночасно закладена й причина занепаду – неможливість асимілювати різнорідного середовища, яке до того ж часто буває за своїм культурним, інтелектуальним рівнем вищим за асимілятора. У таких умовах залишається дієвим опертя на деспотичну військову силу – усвідомлюючи це, Ренеґат був переконаний у власній значимості: "потрібне імперії таке військо, що йде на діло, мов стріла з лука; військо, свідоме своєї фізичної переваги над рештою поспільства, сповнене зневаги до всього, що є іншим, ніж воно; військо, котре відчуває лише ритм маршової колони, в якій рухається, але напряму руху не знає, – і тій маршовій колоні не потрібні переконання кожної одиниці, з яких вона складається, а лише механічний послух" [1, 34]. Ренеґат – продукт саме такої системи, адже найкраще він почувається тільки серед яничарського війська, де кожен, у першу чергу, – позбавлена індивідуальності частка потужного механізму імперії, що "через свою безлику множинність завжди здатна здолати вищого за себе, зубожити багатшого, зневажити мудрішого, осквернити чеснішого, схамити чужі святощі, – більшої сили, ніж ординський гурт, – немає ніде в світі, і тому ми йдемо і нищимо, скоряємо і паплюжимо; ніхто не в силі нас спинити, спам'ятати, засоромити; ми – яничари, і хай тремтить перед нами зманіжений демократією світ" [1, 41]. Він виступає апологетом яничарства, яке вважає найважливішою підвалиною могутності імперії, а оздоровлення яничарського корпусу пов'язує з султанським дозволом на грабунок.

Локуси повісті – стежка апостола Павла, в'язниця Сократа – увиразнюють проблему зради головного персонажа, оскільки апелюють до культурологічної пам'яті читача. Залучення цих просторових образів умотивоване автором як з історичної точки зору, так і з художньої. Адже, по-перше, обидва історичні персонажі були пов'язані з Грецією, яка для одного з них була батьківщиною, а для іншого – місцем кількарічної апостольської діяльності. А по-друге, трагічний фінал Сократового життя є промовистим прикладом вірності своїм життєвим принципам навіть перед лицем смерті ("найвища цінність – пожертвувати життям заради порятунку свого справжнього "я" [1, 38]), місіонерство ж Павла стало можливим після його "переродження" з гонителя християн Савла в "апостола народів" (тут спостерігаємо процес, протилежний духовним метаморфозам Ренеґата).

Інтер'єр помешкання Ренеґата автор неодноразово позначає місячним світлом. Це не так моделює просторові параметри, як підкреслює емоційну нестабільність персонажа, що випливає із семантики міфологеми місяця як світила, яке викликає зміни настрою людини, вказує дорогу в загробний світ, символізує перехід від життя до смерті й навпаки [див.: 4, 249-250]. Сяйво місяця, яке то "добувалося у живий світ із царства мертвих", то й просто називалося "мертвим", "мертвотним" [1, 24], додає оповіді драматичного звучання.

Якщо місце суду над Ренеґатом локалізується ареопагом, то час цього процесу діахронічно розмикається на шари, які маркуються іменами історичних персонажів-свідків – Еврипіда, Сократа, Байрона. Їхній підбір також не є випадковим, оскільки не лише Сократ, а й два інші герої можуть бути долучені до розгляду проблеми зради. Так, Еврипід причетний до цього контексту не лише життєвими перипетіями, через які був змушений залишити батьківщину, але й творчістю, в якій дав зразок "однозначної трактовки почуття любові до батьківщини і до категоричного заперечення різнотрактування цієї категорії" [1, 46]. У перерві судового дійства його учасники дивляться трагедію Еврипіда "Іфігенія в Авліді", в якій дочка аргоського царя Агамемнона погодилася бути принесеною в жертву богині Артеміді з тим, щоб Греція перемогла в Троянській війні. Така позиція драматурга суголосна точці зору автора повісті "Ренеґат", яку висловлює оповідач: "Батьківщина, – це любов, за яку помирають" [1, 26].

Чи не найбільше під час судового процесу оповідача вражає поява Байрона, який брав участь у русі філеллінів. І хоча поету, гаслом якого стали слова законодавця Солона ("хто в час розбрату не стане зі зброєю ні за одних, ні за других, той буде зганьблений і позбавлений громадянських прав" [1, 48]), не вдається похитнути зухвалість Ренеґата, саме в його вуста автор вкладає психологічну характеристику яничара, як явища, що виховувалося століттями неволі. Ця характеристика не вичерпується фабулою повісті, а спонукає до актуалізації проблеми зради на національному та особистісному рівнях. У першому випадку автор досягає мети введенням властивої національній кухні гастрономічної назви, що для натовпу стає образом земного благополуччя – і поряд із "нейтральною" ковбасою маємо сальцесона. У другому – завдяки епіграфові, яким є слова М.Гоголя ("Я позбувся багато дечого гидкого тим, що наділив тією гидкістю своїх героїв"), читач долучається до катарсисного впливу твору.

Незважаючи на те, що в час написання повісті вже точилися суперечки стосовно того, чому вчить історія й чи здатне знання минулого взагалі вчити, Р.Іваничук вустами одного з персонажів повісті "Ренеґат" справедливо стверджує, що "світ змінився, але категорія зради залишилася незмінною" [1, 25], долучаючи цю повість до кола творів, де питання взаємостосунків особистості та суспільства, пошуків людиною свого місця в світі, порушені на історичному ґрунті, підкреслюють понадчасовість проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іваничук Р. Ренеґат / Роман Іваничук // Сучасність. – 1994. – № 4. – С. 24-67.

2. Літературознавча енциклопедія: У 2 т. – Т. 2. / Авт.-уклад. Ю.І.Ковалів. – К.: ВЦ "Академія", 2007. – 624 с.

3. Брокгаузъ Ф., Ефронъ И. Энциклопедическій словарь / Ф.Брокгаузъ, И.Ефронъ: В 86 т. – Т. 52. – СПб.: Типография Акц. Общ. "Издательское дело, бывшее Брокгаузъ-Ефронъ", 1899. – С. 481-960. – Режим доступу: http://www.vehi.net/brokgauz/index.html

4. Рошаль В. Энциклопедия символов / В.М.Рошаль. – М.: АСТ; СПб.: Сова, 2006. – 1007 с.

УДК 82-155

ІСТОРІОСОФІЧНІ МОТИВИ ЕПІСТОЛЯРІЮ ПАНАСА МИРНОГО

Григоренко І.В., викладач

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова

У статті проаналізовано історіософічні мотиви в епістолярній спадщині Панаса Мирного.
Ключові слова: епістола, епістолярій, історіософічність, Панас Мирний.

Григоренко И.В. ИСТОРИОСОФСКИЕ МОТИВЫ ЭПИСТОЛЯРИЯ ПАНАСА МИРНОГО / Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Украина.
В статье проанализированы историософские мотивы эпистолярного наследия Панаса Мирного.
Ключевые слова: эпистола, эпистолярий, историософичность, Панас Мирный.

Grigorenko I. PHILOSOPHY AND HISTORY REASONS OF LETTERS OF PANAS MYRNY / Dragomanov's National Pedagogical University, Ukraine.
Philosophy and history reasons of epistolary legacy of Panas Myrny are analysed in the article.
Key words: letter, epistolary legacy, philosophy and history reasons, Panas Myrny.

Останнім часом спостерігається стійка тенденція до зростання зацікавленості листами письменників з боку представників різних галузей науки: філософії (Т.Каірова, Г.Смирнова), історіографії (О.Гончар, І.Забіяка, І.Старовойтенко), психології (Г.Костюк, О.Леонтьєв), педагогіки (О.Галич, Н.Петриченко, Л.Проців). Посилюється інтерес до приватних письменницьких епістол і серед літературознавців. Про це свідчать праці таких науковців-філологів, як Л.Вашків, А.Зіновська, М.Коцюбинська, В.Кузьменко, Г.Мазоха, Л.Морозова, Н.Петриченко (теоретичні аспекти епістолярного жанру); О.Гончар, І.Забіяка, Т.Заболотна, Л.Курило, К.Ленець, О.Фідкевич (письменницькі епістолярні зібрання та їх значення для вивчення особистості митця); Е.Вєтрова, С.Комарова, Л.Мацько, А.Найрулін, Н.Павлик, Н.Сілаєва, І.Черкез (лінгвостилістичні особливості письменницького епістолярію) та багато інших.

На сьогодні маємо значний пласт досліджень, присвячених творчому доробку Панаса Мирного. Це, зокрема, такі наукові розвідки, як "Панас Мирний (1849-1920)" Я.Кодлюк та Г.Одинцової, "Автора "Повії" легко одрізнити в гурті навіть близьких і споріднених письменників..." М.Наєнка, "Сторож: До 150-річчя від дня народження Панаса Мирного" В.Скуратівського, "Українські класики без фальсифікацій: Степан Руданський, Панас Мирний, Павло Грабовський, Гнат Хоткевич" І.Приходько. Проте епістолярна спадщина Панаса Мирного не досліджувалася як окреме явище літератури, за винятком статті Л.Мацько "Лінгвостилістика епістолярію Панаса Мирного", яку авторка присвятила вивченню лінгвістичних та стилістичних особливостей епістолярних текстів письменника [5]. Тому досить важливим є ретельне вивчення листів Панас Мирного як окремого літературного явища, адже листи письменника ілюструють не тільки багатогранність його духовного життя, індивідуальні особливості авторського мислення, але й відбивають еволюцію культури означеної доби.

Органічно вписані в український літературний процес другої половини XIX – початку XX ст. життя і творчість Панаса Яковича Рудченка (Панаса Мирного) припали на складні й драматичні події суспільно-політичного життя**.** Г.Мазоха зазначає, що листи письменників є реакцією на суспільні процеси, тому на їх основі можна глибше пізнати епоху, ставлення автора до тих чи інших подій [4].

Форма листа є зручною для відображення внутрішнього світу митця, що дає змогу літературознавцям значно ґрунтовніше вивчати літературну і громадську діяльність письменника. За визначенням В.Антоненко, епістолярій – це один з виявів культури [1, 140]. Листи, будучи унікальним фактом людської культури загалом та літератури зокрема, дають суб'єктивне відображення дійсності. Саме ця